

Sisi de geliefde Hongaarse koningin

Sisi leeft. Niet alleen elk jaar rond de kerst op televisie in de bekende film, maar ook in Hongarije. U las in nummer 65 al over Sisi, Passau en haar paleis in Gödöllő. Auteur Gerhild Tóth-van Rooij verzamelt al jaren informatie over Sisi ofwel Erzsébet királyné (koningin Elisabeth) zoals ze in Hongarije bekend staat. In onderstaand artikel geeft Gerhild een (summer) overzicht. Misschien kunt u op weg naar Hongarije of op rondreis door de Hongaarse 'buitengebieden' hier en daar een beeld van Sisi of een tentoonstelling over Sisi en haar Franz-Joseph meepikken. Veel plezier, en goede reis, jó utat!

Een cadeau

De legendarisch mooie Sisi stooft 130 jaar geleden over het strand van Zandvoort. Ze zou die plaats vereeuwigen in haar gedichten, nadat haar dochter Valerie erop had aangedrongen om na dertig jaar weer te gaan dichten. Toen Zandvoort 700 jaar bestond, kwam op 28 augustus 2004 een delegatie uit drie landen naar de boulevard, in het verlengde van het Schuitengat. De toenmalige ambassadeurs van Hongarije en Oostenrijk, de Commissaris van de Koningin van Noord-Holland en de burgemeester van Zandvoort onthulden de buste van de wereldberoemde gast Sisi. Het beeld van de Oostenrijkse Hans Annerl was een cadeau van de Stichting Strandkorrels.

Sisi en Irma Sztáray, Genève

Sisi's gemoedstoestand was in Zandvoort heel anders dan bij haar verloving in Bad Ischl, of tijdens haar bezoek aan Passau en eerste verblijf in Schönbrunn in Wenen waar haar familie haar aan de vooravond van het Keizerlijk huwelijk nog vergezelde. (Zie MM Passau 65). De gewelfde pilaar van Annerl verwijst naar haar onveranderde wespentaille van 48, hooguit 50 cm en haar gewicht van 45 tot 48 kilo (buiten haar zwangerschappen). Zo rank liep de zestigjarige Sisi met haar Hongaarse hofdame gravin Irma Sztáray op 10 september 1898 langs het Meer van Genève naar de lijnboot richting Montreux.

Tekst & research:
Gerhild Tóth-van Rooij

Sisi kreeg onderweg een doodsteek met een geslepen vijl, die de Italiaanse anarchist Lucheni in zijn vuist had verborgen. Hij had via de krant ontdekt dat Gravin van Hohenembs (Sisi) naar Hotel Beau Rivage aan de Mont Blanc-kade kwam en haar toen opgewacht.

De familie Rothschild had Sisi in 1898 in Genève uitgenodigd naar het in 1865 door Jean-Jacques Mayer gestichte top-hotel Beau-Rivage. In 2008 herdachten Beau Rivage en de Association Sissi haar dood en werd een modern bronzen beeld van

de Britse beeldhouwer Philip Jackson onthuld, dat vlakbij het hotel staat. Sisi houdt een waaiertje vast, daarmee wilde ze na haar dertigste haar gezicht verbergen om als onvergankelijke schoonheid herinnerd te worden. Haar mond verborg ze vaak achter een zakdoek, het zichzelf uithongeren had haar gebit aangetast. Het bord aan de kade en moderne beeld in Genève en het traditionele beeld in Montreux herinneren aan haar sterven. Sztáray bracht Sisi naar Montreux, maar zij kwam niet meer bij.

Walk of fame en reizen

De mythe Sisi leeft. Ze kreeg in Zandvoort, dat sinds 2012 een Walk of fame heeft, een eigen tegel. Niet omdat ze één van de eerste sportvrouwen was, of een topmodel, maar omdat ze als keizerin en koningin Zandvoort bezocht. Sisi kreeg vier kinderen, haar eerste dochter, Sophie op 5 maart 1855 en Gisela op 15 juli 1856. Zij was ontroostbaar toen de tweejarige Sophie, aangestoken door de zieke Gisela, overleed. 21 augustus 1858 kwam de troonopvolger Rudolf, maar Sisi kon de drie kinderen niet zelf opvoeden. Ze reisde vanaf 1859 jarenlang naar Corfu, Madeira en Venetië om het benauwende Keizerlijke hof te mijden. Ze bleef, evenals in Wenen, fanatiek sporten en zich op gymnastiek, snelwandelen en paardrijden storten om haar superslanke figuur te behouden. Toen ze in Schönbrunn gymnastiekapparaten bestelde, dacht iedereen dat die voor de Keizer waren.

Erzsébet in heel Hongarije

Sisi sprak vele talen en had in Wenen al Hongaarse voorlezers waarvan Ida Ferenczy een belangrijke vertrouwenspersoon werd. In Hongarije zijn de Elisabeth-Hongaarse badkuurplaats Bártfárfürdő (Bardejovské Kúpele) was Koningin Elisabeth meerder keren te gast. In 1896 is in Hotel Déak een witmarmeren plaquette aangebracht die er niet meer is. Elisabeth liet onderweg vanaf het station naar hotel Déak haar koets stoppen bij de **Orvos-forrás** (Doktersbron). In het hotel stond een zilveren bokaal met bronwater klaar, maar onderweg was geen glas voorhanden. De Konditorei bracht uitkomst, het glas waaruit Sisi bronwater dronk werd daarna uitsluitend voor de Koninklijke badgaste Sisi bestemd. Na haar dood verwerkten men haar drinkglas in een zuil die juli 1899 onthuld werd. Ook die zuil is er helaas niet meer, wel het op 16 augustus 1903 onthulde beeld van beeldhouwer Gyula Donáth in het park bij Hotel Deák (zie MM! 66, p.11). Wonderlijk genoeg heeft dat beeld wel alle politieke wisselingen doorstaan. Het Oekraïense Czernowitz, nu Tsernivtsi, was tijdens de Dubbelmonarchie de hoofdstad van Kroonland Bukovina. In het Elisabethpark stond de Keizerin op een rotspartij in landschappelijke omgeving. Die setting paste bij Sisi die van jong af aan bergen beklom. Een vergelijkbare setting kreeg Franz

1899 van Alajos Stróbl, toen één van de bekendste Hongaarse kunstenaars. De wereldwijde galerij Sisi-beelden groeit nog, enkele jaren geleden kreeg Nagykanizsa een nieuw **Erzsébet tér** met een nieuw Elisabethbeeld, een kopie van de beschadigde, drie ton wegende, Elisabeth (foto linksboven) in de **Epreskert** in de niet-openbaar toegankelijke Kunstacademie in Budapest. Ze kijkt uit op een fontein.

Buiten Hongarije

Voorbij de huidige Hongaarse grenzen staan meer Sisi's, bijvoorbeeld in het huidige Slowakije in de stad Eperjes (Prešov), 40 km boven Kassa/Košice). Daar prijkt op een zuil een bronzen

Sisi tot aan haar taille; haar sieraden, lange haar en figuur komen daardoor beter uit dan op kleinere bustes. Ook in de nabijgelegen Slowakije, destijds Hongaarse badkuurplaats Bártfárfürdő (Bardejovské Kúpele) was Koningin Elisabeth meerder keren te gast.

In 1896 is in Hotel Déak een witmarmeren plaquette aangebracht die er niet meer is. Elisabeth liet onderweg vanaf het station naar hotel Déak haar koets stoppen bij de **Orvos-forrás** (Doktersbron). In het hotel stond een zilveren bokaal met bronwater klaar, maar onderweg was geen glas voorhanden. De Konditorei bracht uitkomst, het glas waaruit Sisi bronwater dronk werd daarna uitsluitend voor de Koninklijke badgaste Sisi bestemd. Na haar dood verwerkten men haar drinkglas in een zuil die juli 1899 onthuld werd. Ook die zuil is er helaas niet meer, wel het op 16 augustus 1903 onthulde beeld van beeldhouwer Gyula Donáth in het park bij Hotel Deák (zie MM! 66, p.11). Wonderlijk genoeg heeft dat beeld wel alle politieke wisselingen doorstaan. Het Oekraïense Czernowitz, nu Tsernivtsi, was tijdens de Dubbelmonarchie de hoofdstad van Kroonland Bukovina. In het Elisabethpark stond de Keizerin op een rotspartij in landschappelijke omgeving. Die setting paste bij Sisi die van jong af aan bergen beklom. Een vergelijkbare setting kreeg Franz

Joseph als grootse jager op een rotspartij in de parktuin in Bad Ischl, met daarbij een gewei als trofee. Toen Czernowitz in 1918 aan Roemenië toeviel is Sisi neergehaald. Omdat Franz Joseph in 1875 in Czernowitz een univer-

siteit stichtte staat zijn militaire beeld er weer en heet het theaterplein ook het Elisabethplein.

Elisabethpark, beeld József Róna in Gödöllő

Op de meeste monumenten en kunstwerken draagt Sisi pronkgewaden, in de uitgestrekte Dubbelmonarchie was ze een mode-icoon. De Koningin van Hongarije werd in Wenen begraven in de Kapuzinergruft. Deze

grafkelder van de Habsburgers ligt onder de Kapuzinerkerk waar ze in 1854 met Keizer Franz Joseph trouwde. Franz Joseph, Sisi en hun enige zoon, troonopvolger Rudolf liggen er naast elkaar. Bij haar graf in Wenen worden nog steeds verse bloemen gebracht. In Hongarije staat al ruim een eeuw een goed onderhouden bloemenhulde ter nagedachtenis. Voordat hun Koningin kwam, plantten de tuinmannen van het grootste barokpaleis van Hongarije in Gödöllő snel extra paarse en driekleurige viooltjes. Dat waren haar lievelingsbloemen. In dit paleis, dat het Koningspaar cadeau kreeg bij hun Kroning, was Sisi gelukkiger dan in het zomers te hete paleis in Buda of in de Weense paleizen. In Gödöllő had ze haar lievelingsdochter Marie Valerie bij zich en boden de tuinen en natuur haar rust. In Gödöllő werd het slotpark na haar dood uitgebreid met een Elisabethpark. In dit eerste aan haar gevijde park werden botanische bijzonderheden en bomen geplant en het park is in 1901 in het bijzijn van Franz Joseph I, ingewijd. Aan het eind van een met vier rijen lindes-

bomen omzoomde laan, stond op een zuil met guirlandes een brons van József Róna van zijn eeuwig jonge Sisi met parasol en dichtgeklapte waaiertje. Volgens de website van Gödöllő kreeg Hongarije daarna honderd Elisabethparken en -perken. Vanaf 1993 is er ongelooflijk veel werk verzet om het in de twintigste eeuw beschadigde slot te herstellen en open te stellen. (Zie hierover MM! 65).

Valerie

Na Sisi's dood kwam Franz Joseph minder in Gödöllő, maar hij bleef wel naar Bad Ischl komen. Daar vierden ze zomers zijn verjaardagen in de door een Engelse parktuin omgeven Kaiservilla, het verlovingsgeschenk uit 1853 van zijn ouders. Op 28 juli 1914 tekende Franz Joseph hier de oorlogsverklaring aan Servië (en het manifest aan mijn volk). Dit resulteerde in de Eerste Wereldoorlog en luidde het einde in van de Habsburgse Monarchie. Marie Valerie erfde bij zijn dood in 1916 dit landgoed. Omdat zij voor haar huwelijk met aartshertog Franz Salvador afstand had gedaan van de troon en het landgoed privébezit was, bleef het na de val van de Dubbelmonarchie in 1918 hun bezit. Hun zoon Salvador van Habsburg-Lotharingen erfde de villa.

Keizerlijke trein en Sisi-route

Franz Joseph heeft Sisi vaak gemist, ze was veel op reis in haar eigen treinwagens, waarvan er één in Schönbrunn staat. In de hal van de Westbahnhof, vooreen Elisabeth Bahnhof, staat

een beeld van Sisi van Hans Gasser uit 1860 dat bij de façade hoorde. Na de beschadigingen in 1945 tijdens WO II is het in 1984 gerestaureerd. Aan het eind van het Elisabeth-spoortraject in Salzburg staat een ander beeld van Sisi, dat daar pas in 2002 is weer-gekeerd. Het was lange tijd veilig gesteld in park Hellbrunn, toen herinneringen aan de Habsburgers vernietigd werden.

Het Elisabeth-spoortraject maakt deel uit van de 2000 kilometer lange Europese **Sisi-route** langs plaatsen die ze privé of officieel bezocht en talloze monumenten, plaquettes en musea. De route voert ook langs haar geboortestad München waar ze in 1837 als Elisabeth Amalie Eugenie, hertogin van Beieren en prinses van Beieren uit het Huis Wittelsbach werd geboren. Op de plaats van de Landeszentralbank stond haar ouderlijk huis met een 'paarden-circus', veel bals en ontvangsten.

Sisi-musea in Possenhofen en Aichach

Het neo-klassieke Biedermeier-slot **Possenhofen** was een zomerslot. Het bijbehorend park aan het meer is nog toegankelijk, maar in het slot dat vader Hertog Maximilian (Max) in 1834 kocht, zijn in 1984 privéappartementen gekomen. Na haar huwelijk met Franz Joseph verbleef Sisi niet meer in het familieslot, maar logeerde ze in Feldafing in Hotel Strauch, nu Kaiserin Elisabeth Hotel, waar een mooi marmeren beeld aan haar verblijf herinnert. Koning Maximiliaan II van Beieren had in Possenhofen een

Buiten trekt een reusachtige Sisi de aandacht. In het **Wasserschloss Unterwittelsbach** bij Aichach (nabij Augsburg, Zuid-Duitsland) is ook een Sisi-museum gevestigd. Hertog Max kocht het jachtslot in 1838. Het bleef tot 1955 familiebezit en kwam na diverse eigenaren in 1999 in bezit van de stad Aichach die het slot restaureerde en er jaarlijks een speciale Sisi-tentoonstelling houdt (Dit jaar is dat **Fernweh einer kaiserin**, op weg naar Hongarije voor verstokte Sisi-fans een extra stop waard in Zuid-Duitsland, red.).

Radetzky, Hofburg en Schönbrunn

In Wenen is in de voormalige keizerlijke residentie De Hofburg 150 jaar na het huwelijk van Sisi met keizer Franz Joseph het Sisi-museum opgericht. Het keizerspaar woonde het grootste deel van het jaar op het imposante Slot Schönbrunn. Deze residentie van de Habsburgers heeft ruim 1400 kamers en fraaie tuinen en is nu een museum. Franz Joseph werkte dagelijks in de Hofburg, die Sisi verafschuwde vanwege het gebrek aan faciliteiten en privacy en vanwege het hofprotocol. In 1854, het jaar waarin ze trouwde, dichtte de zeventienjarige Keizerin:

Ich bin erwacht in einem Kerker Und Fesseln sind an meiner Hand Und meine Sehnsucht immer stärker Und Freiheit du mir abgewandt!

In de Hofburg zijn haar vertrekken en diverse Keizerlijke vertrekken toegankelijk, de persoonlijke bezittingen, waaronder japonnen en toebehoren en de vele portretten houden de herinnering levend. In de werk-kamer of Arbeitszimmer van Franz Joseph hangt een schilderij van Anton Adam met daarop de Boheemse Veldmaarschalk Radetzky in de slag bij Novara in 1849 waar de Italianen werden verslagen. In de hoek staan zelfs een borstbeeld en zijn sabel, het Hongaarse wapen dat bij de strijd te paard gebruikt

werd: Radetzky was een groot voorbeeld voor de keizer. (Over de Hongaarse sabel, zie MM 35).

'Einzige' Hongaarse Koningsdochter

Op 8 juni 1867 worden Franz Joseph en Elisabeth in de Mátyás-kerk in Budapest (toen Buda) tot Koning en Koningin van Hongarije gekroond. Toen ze hun eerste drie kinderen kregen bestond de Dubbelmonarchie nog niet. Op 22 april komt Marie Valerie Mathilde Amalie von Habsburg-Lotharingen, in Budapest ter wereld, ze is het eerste Hongaarse koningskind in eeuwen. Ze wordt het Hongaarse kind en de 'einzige' genoemd omdat ze zoveel aandacht kreeg van Sisi. Gisela en Rudolf, die pas tien jaar is, blijven aan het Weense hof en zien Sisi weinig. Valerie krijgt een Hongaarse min die veel volksliederen voor haar zingt. Tot haar dood in 1924 in slot Wallsee-Sindelburg (privébezit) zal Valerie van muziek blijven houden. Ze is begraven achter het hoofdaltaar van de Dorpskerk in Wallsee. Sisi las veel Hongaarse literatuur, waaronder werken van vooruitstrevende dichters, maar Valerie zal later liever Duits spreken dan Hongaars, ondanks haar Hongaarse opvoeding in Gödöllő.

Dalmata von Hideghet, Merano

In 1870 besteedde Sisi veel tijd aan paardrijden, ze wilde de beste amazone van de wereld worden en nam les bij Elise, dochter van circusdirecteur Renz. Ze bezocht het circus graag, maar reed en wandelde vooral in de natuur.

In 1870 reisde Sisi met haar dochters Valerie en Gisela naar Merano in Zuid-Tirol. De gezondheid van Valerie verbeterde er snel, wat bijdroeg aan de bekendheid van dit kuuroord. Sisi keerde er voor het laatst in 1898 terug, na de zelfmoord van haar zoon Rudolf in Mayerling, die zij nooit te boven kwam. Plaquettes herinneren aan haar verblijven in Hotel Kaiserhof en Slot Trauttmansdorf. Het Elisabethpad leidt je vanuit het centrum naar het slot met botanische tuinen in het Kaiserin Elisabethpark. Daar zit kaarsrecht een witmarmeren Sisi van beeldhouwer Klotz. De hooggesloten robe is gedrapeerd zoals de robes in de Hofburg en Sisi heeft opgestoken vlechten. Ze kijkt vanaf haar fijntjes uitgehouwen rieten stoel voor zich uit, op schoot ligt een gesloten boek. Het beeld is een geschenk van de Hongaarse k.u.k. rentmeester en edelman Emil Dalmata von Hideghet.

Sisi en Valerie in Zandvoort Valerie vond de overdreven aandacht van haar moeder lastig, maar ze hadden een goede band. Toen Sisi tijdens één van haar lange inspannende ritten bijna verongelukte, dichtte de vijftienjarige Valerie:

Sint Joris / Jij, ruiter te paard, die ons beschermt tegen gevaren die mijn moeder zo vaak hebt beschermd / ik smeed je vol vertrouwen / en weiger me dit verzoek alsjeblijft niet / blijf steeds het kostbare leven beschermen / dat mij het licht van de wereld heeft geschonken.

Dat was in 1883. Zij moedigde haar moeder aan om na dertig jaar waarin ze niet meer had geschreven, weer te dichten. In Zandvoort zou Sisi zich opnieuw richten op het zelf schrijven van gedichten. In mei 1884 reisde Sisi incognito als Gravin van Hohenembs, naar Amsterdam om de beroemde medicus en grondlegger van de fysiotherapie J.G. Mezger te bezoeken in verband met haar ischias. Op zijn aanraden bezocht zij op 9 mei 1884 met de zestienjarige Valerie en haar gevolg Zandvoort. De zilte lucht en wandelingen deden haar goed. Ze dineerden in Hotel Kaufmann en verbleef er met vijftien personeelsleden van 18 mei tot 10 juni en maakte in die tijd ook

uitstapjes naar andere plaatsen in Noord Holland. Het jaar daarop, in 1885, nam ze een groter gevolg mee en huurde voor een maand Villa Paula. Ze maakte uitstapjes met stoomschip Santa Cecilia en keek vanaf het terras van Restaurant het **Heidelberger**

Vat uren naar de vissers en hun boten. Sisi was amper bij te houden in haar snelwandelingen en ritjes naar bijvoorbeeld Katwijk en Scheveningen. Ze voer eens met klein gevolg mee op de bomschuit **Ora et Labora**. Zandvoorters vertellen graag hoe Jan Keesman, de broer van reder-schipper Jacob

Keesman, die alles goed moest laten verlopen een fles van haar 'jenever' achteroverdrukte. Na vertrek proefde hij Oostenrijks bronwater dat hij meteen uitspooog. Sisi bleef vanuit Zandvoort de meervoudig Koninklijk onderscheiden dr. J.G. Mezger, die van 1870 tot 1888 in het Amstelhotel praktijk hield, bezoeken. Een belangrijke straat in Zandvoort draagt zijn naam.

Annerl en Warnawa

Sisi kreeg een nieuw beeld dat werd gemaakt door Kittie Warnawa, nadat de heer Neerhof van de Rotary Zandvoort had geschreven dat de speciale laag om het beton te beschermen van Annerls beeld van Sisi was afgebrokkeld 'door de wind en zoute aanslag'. Zij zou het oude beeld van Annerl restaureren om in brons te gieten, maar toen het 'klimatologisch' teveel beschadigd bleek, kreeg ze opdracht voor een nieuwe buste. In Ne-

derland is minder respect voor beelden in de openbare ruimte en worden ze uit onwetendheid soms met hogedrukpuiten of chemische middelen schoongemaakt...

Annerls kunstwerk van de 46-jarige Sisi was interessant. De tuurende 1.80 m hoge Sisi van Lafarge-beton die Annerl gemaakt had, was geen pronkportret, zoals zoveel andere bustes die over Europa verspreid staan. Zijn beeld was een emotionele weergave en de barokke haarpartij leek op de zee die Sisi naar Zandvoort had gebracht. Extreem sporten en diëten hadden deze mooie vrouw uitgeput, de uitstekende sleutelbeenderen onderstreepten dat (te) slank zijn.

Haar fiere houding weerspiegelde doorzettingsvermogen. De gladdere Warnawa-Sisi werd bij bronsgieterij Kameleon gegoeten en op 10 oktober 2009, 125

jaar na Sisi's verblijf in Zandvoort onthuld door een acterende 'Keizerin' in aanwezigheid van burgemeester N. Meijer, en voormalig burgemeester M.R. van der Heijden. In 2010 werden dranghekken geplaatst om de rechthoekige sokkel met op het koperen tekstbord een couplet uit een gedicht van Sisi (zie hieronder). ■

Sisi-beelden in Zandvoort, links: oude beeld, boven: nieuwe beeld. Midden boven: Sisi's gezelschap voor Villa Paula

station voor de hoge adel laten bouwen. In 2004 is daarin het Kaiserin Elisabeth Museum geopend met in de Königssalon de verzameling van Heinemann.

Búcsú a tengertől

Írta Erzsébet királyné (Sisi)

Még egy pillantást hadd vetek Rád, drága tengerem! Aztán: adieu! - vagy au revoir?... Így is remélhetem? -

Szép csendes, holdas éjszakán Mondok búcsút neked; Elnézem messze csillogó Ezüstös testedet...

Mikor fővény-partod felett Véig simít a nap, Már nem talál itt engemet: Gyors szárnyam elragad.

Körötte majd lebeg tovább Fehér sirály-sereg - S hogy egy hiányzik közülük, Tán észre sem veszed.

(Fordította Mészöly Dezső)

Abschied von Zandvoort

door Sisi (koningin Elisabeth)

Noch einen letzten, langen Blick Auf dich geliebtes Meer! Dann lebe wohl, so schwer's auch fällt, Gott geb', auf Wiederkehr!

Zum Abschiedsgrusse wählt' ich mir Die stille Mondesnacht - Du liegst vor mir - ein schimmernd Bild - In deiner Silberpracht.

Wenn morgen übers Dünenland Der Sonne Strahl dich streift, Bin ich mit raschem Flügelschlag Schon weit von hier geschweift.

Umkreisen wird dich, wie zuvor, Der Möven weiße Schar; Dass unter ihnen eine fehlt, Wirst du es wohl gewahr?

Afscheid van Zandvoort

door Sisi (koningin Elisabeth)

Nog een laatste, lange blik, Op jou, geliefde zee! En dan vaarwel, hoe moeilijk ook; God geve mij rentree!